

Atıf: Parlakpınar, M (2022).
Anadolu ağızlarında kişi
betimlemeleri ile ilgili söz
varlığı üzerine bir inceleme:
Bitlis merkez ağız örneği.
*İctimaiyat Sosyal Bilimler
Dergisi*, 6 (1), ss. 278-297.

İCTİMAİYAT

Sosyal Bilimler Dergisi | Journal of Social Sciences
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/ictimaiyat>

Başvuru / Recieved:
13 / 04 / 2022
Kabul / Accepted
25 / 05 / 2022

Anadolu Ağızlarında Kişi Betimlemeleri ile İlgili Söz Varlığı Üzerine Bir İnceleme: Bitlis Merkez Ağız Örneği

A Study on Vocabulary Related to Personal Descriptions in Anatolian Dialects: The Example of Bitlis Central Dialect

Murat PARLAKPINAR^a

ÖZET	ABSTRACT
<p>Ağızlardaki söz varlığıyla ilgili yapılan çalışmalar incelendiğinde çalışmaların daha çok çeşitli yöre ağızlarında geçen hayvan, bitki, giyecek, araç-gereç, meyve vb. adlarının incelenmesi konularında yoğunluk kazandığı görülmektedir. Ne var ki Türkçenin söz varlığı bakımından zenginliğini ve ifade gücünü göstermesi bakımından önemli sayılabilecek olan betimleme sözcükleri bahse pek konu olmamıştır. Betimleme genel anlamı ile tasarlamak, göz önünde canlandırmak, bir şeyi söz ya da yazı ile anlatmak demektir. Betimlemede özellikle varlıkların kendilerine özgü özellikleri üzerinde durulur ve bu belirleyici özelliklerin, niteleme sözcükleri ile anlatılması söz konusudur. İnsanla ilgili betimleme ruhsal betimleme ve fiziksel betimleme olmak üzere ikiye ayrılır. İnsanların gözle görülmeyen iyi kalplilik, alçak gönüllülük, sevecenlik, çalışkanlık, karamsarlık, kıskançlık, kendini beğenmişlik vb. özelliklerinin anlatılmasına ruhsal betimleme; kişilerin gözle görülen; boyu, kilosu, yüz şekli, ten ve saç rengi, kılık kıyafeti ile ilgili özelliklerinin ayrıntılı olarak anlatılmasına ise fiziksel betimleme denir. Anadolu ağızları dikkatli bir nazarla incelendiğinde kişilerin fiziksel ve ruhsal özelliklerini anlatmada kullanılan zengin bir söz varlığıyla karşılaşmaktadır. Bu çalışmada Anadolu ağızlarının bu anlamdaki zenginliğine dikkat çekmek, Bitlis merkez ağızında kullanılan fiziksel ve ruhsal betimleme ile ilgili söz varlığını ortaya koyarak ağız çalışmalarına katkıda bulunmak amaçlanmıştır.</p>	<p>When the studies on vocabulary in dialects are examined, it is seen that these studies intensively focused on the examination of the names, which exist in various local dialects, such as animals, plants, clothing, tools, fruits, etc. However, descriptive words, which can be considered important in terms of showing the richness and expressive power of Turkish in terms of vocabulary, have been less in question. Description, in its general meaning, means designing, visualizing, telling something in words or writing. In the description, the special features of the beings are emphasized and these defining features are explained with the qualifying words. The description of a person is divided into two parts: psychological description and physical description. The description of the abstract characteristics of people such as good-heartedness, humility, compassion, industriousness, pessimism, jealousy, smugness is called psychological description. However, the detailed description of the concrete features of the people regarding their height, weight, face shape, skin and hair color, and clothing is called physical description. When Anatolian dialects are examined carefully, it is encountered that a rich vocabulary used to describe the physical and psychological characteristics of people. In this study, it is aimed to draw attention to the richness of Anatolian dialects and to contribute to dialect studies by revealing the physical and psychological descriptions employed in the central dialect of Bitlis.</p>
<p>Anahtar Kelimeler Anadolu ağızları, Bitlis merkez ağızı, söz varlığı, betimleme, fiziksel ve ruhsal betimleme</p>	<p>Keywords Anatolian dialects, Bitlis central dialect, vocabulary, description, physical and psychological description</p>

^a Dr. Öğr. Üyesi, Bitlis Eren Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü. Email: mparlakpınar@beu.edu.tr.
(Sorumlu Yazar/Corresponding author)

1. Giriş

Dil araştırmalarında ağızlarla ilgili çalışmaların onemi buyktr. Ağızlar, dilimizin geçmişteki ve günümüzdeki durumunu anlamada onemli veri kaynaklarıdır. Ağızlar hem dilimizin geçmişini yansıtan bir ayna hem de sahip olduğu güncel ve canlı nitelikleriyle günümüzle geçmişi birbirine bağlayan bir köprü işlevi görmektedirler. Bu nedenle, Türk dili ile ilgili yapılan art zamanlı ve eř zamanlı dil incelemelerinde ağız çalışmalarının onemli bir yeri vardır. Ne var ki, günümüzde ağızlar değişen yaşam koşullarına paralel olarak hızla değişmekte, temel özelliklerini her geçen gün kaybetmektedirler. Nurettin Demir, (2009, s.186) zellikle yaşlılar tarafından konuşulan temel ağızların; gelecek kuşaklara eskiden olduğu gibi gcl bir şekilde aktarılmadığını, bununla birlikte ağızların; ulaşım ve iletişim imknlarıyla bilişim teknolojisindeki gelişmeler, okullaşma, gler, prestijli varyantın etkisi, yaşam alanlarının daralması gibi nedenlere bağlı olarak tarihin hiçbir döneminde olmadığı kadar hızlı ve köklü bir biçimde değişmekte, birincil özelliklerini yitirmekte olduğunu belirtmekte ve bu nedenle geri döndürülemez biçimde kaybolmalarından önce mümkün olduğu kadar çok ağızın, mümkün olduğu kadar çok malzemeyle belgelenmesinin, büyük önem taşıdığını vurgulamaktadır. Ali Akar (2016, s. 170) da ağız çalışmalarının dil araştırmaları açısından onemine şu sözlerle dikkat çekmektedir:

“Dilin onemli alanlarından biri de ağızlardır. Canlı konuşma dilleri olan ağızlar, anadilin bütün varyantlarını içinde barındırmalarıyla ayrı bir değer taşırlar. Buna karşın yazı dili, standart özellikler gösterir. Bu dil, yazıcılar tarafından “kurgulanmış”, “tasarlanmış” ve “biimlendirilmış” bir dildir. Oysa ağızlar, kurgudan uzak, kendiliğinden, sözleri konuşulma anında ve bir kereye mahsus oluşturulan “doğal diller”dir. Bu bağlamda yazı dili metinlerinin üreticileri “yazıcılar” (okur-yazarlar, aydınlar), ağızların ise “konuşurlar”dır. Bu yüzden dilbilimi araştırmalarında ağızlara ait konuşma biçimlerini içeren metin verileri, -yazı dili metinlerine göre ana dili daha iyi, daha sahici temsil etme özelliğine sahip oldukları için- özel bir yere sahiptirler.”

279

Ağız çalışmalarının; ses bilgisi, biçim bilgisi ve söz dizimi gibi dil özelliklerini belirlemede onemli bir yeri olduğu gibi söz varlığına ilişkin zengin bilgiler de içermesi açısından onemi büyüktür. Zeynep Korkmaz, (2007, s. 107) Anadolu ve Rumeli ağızlarının, söz varlığındaki koruyuculuk ve zenginlik açısından yazı diline oranla çok ileri bir seviyede olduğunu belirtir. Bunun nedenini de ağızlarda eski devirlerden kalma sözleri koruma ve sürdürme geleneğinin çok gcl olmasına ve ayrıca yeni yeni sözler türetme ve anlam dallanmasının geliştirme gücüne sahip olmasına bağlar. Ayşe Nur Sır Dündar (2021, s. 2602) da Türkçenin söz varlığı yalnızca standart dilin verileriyle llemeyeceğini, Türkiye Türkçesi ağızlarında görülen ancak standart dilde yer almayan birçok söz varlığı unsurunun da bulunduğunu ve bu unsurlar içerisinde Türkçenin tarih dönemlerini aydınlayabilecek ve zenginliğine kanıt oluşturabilecek soyut ifade biçimlerinin mevcut olduğunu vurgulamaktadır. Dolayısıyla ağızlardaki söz varlığı unsurlarının da tespitinin dilbilim çalışmaları açısından ayrı bir önem arz ettiği söylenebilir. Doğan Aksan, (2004, s. 179) bir dilin söz varlığının incelenmesinin onemini şu cmlerle ortaya koymaktadır:

“Bir dilin söz varlığının (sözcük hazinesinin) incelenmesi o dili konuşan toplumun ‘madd ve manev kültür’ üzerinde bize en inandırıcı tanıkları getirir. O ulusun yaşayış biçimi, inançları, gelenekleri, toplumda önem verilen kavramlar ve tarih boyunca ortaya çıkan çeşitli değişmeler giderek o toplumun birçok nitelikleri söz varlığında kendini belli eder.”

Dolayısıyla ağız verilerinden dil incelemeleri yanında halk bilimi, sosyoloji, psikoloji, tarih, tıp, ziraat, iktisat, veterinerlik vb. birçok bilim dalı için de zengin veriler elde etme imkânı bulunmaktadır. Bu nedenle ağız çalışmaları sadece dil incelemeleri için değil, diğer pek çok bilim dalı için de kaynaklık teşkil etmesi bakımından ayrı bir önem taşır. Ağızlardaki söz varlığıyla ilgili yapılan çalışmalar incelendiğinde, çeşitli kavram alanlarındaki söz varlıklarının tespitine yönelik çalışmaların onemli

bir yer tuttuğu görülmektedir. Çalışmalar, daha çok çeşitli yöre ağızlarında geçen hayvan, bitki, giyecek, araç-gereç, meyve adları gibi belirli kavram alanlarındaki söz varlıklarının incelenmesi konularında yoğunluk kazanmıştır, denilebilir. Buna karşın Türkçenin söz varlığı bakımından zenginliğini ve ifade gücünü göstermesi bakımından önemli sayılabilecek kişi betimleme sözcüklerinin pek bahse konu olmadığı görülmektedir. Betimleme genel anlamı ile tasarlama, göz önünde canlandırma, bir şeyi söz ya da yazı ile anlatma ve tasvir etme demektir. Betimlemede varlıkların kendine özgü özellikleri üzerinde durulur, ayrıca bir varlığın belirleyici özelliklerinin nitelendirme sözcükleri ile anlatılması söz konusudur. İnsanla ilgili betimleme ruhsal betimleme ve fiziksel betimleme olmak üzere ikiye ayrılır. İnsanların gözle görülmeyen iyilik, sevecenlik, alçak gönüllülük, çalışkanlık, karamsarlık, kıskançlık, kibirlilik vb. özelliklerinin anlatılmasına ruhsal betimleme; kişilerin gözle görülen boyu, kilosuna, yüz şekli, ten ve saç rengi, kıyafeti ile ilgili özelliklerinin ayrıntılı olarak anlatılmasına ise fiziksel betimleme denir. Ruhsal betimlemede bireyin kişilik özellikleri, tavır ve davranışları, düşünceleri, içinde bulunduğu psikolojik durumu tasvir edilirken fiziksel betimlemede kişilerin belirgin dış görünüş özellikleri tasvir edilir.

Ağızlarda insanları fiziksel ya da ruhsal yönden betimlemede kullanılan sözcüklere tespit edebildiğimiz kadarıyla ilk olarak Doğan Aksan, *Türkçenin Zenginlikleri ve İncelikleri* adlı kitabında “Anadolu Ağızlarının Sözcük Düzeyindeki Zenginlikleri” başlığı altında değinmiş, bu türden sözcükleri “İnsanların Yaradılış ve Davranış Özellikleriyle İlgili Sözcükler” şeklinde sınıflandırarak ele almış ve şu örnekleri vermiştir: **umsalak** “her gördüğünü isteyen”, **yalama** “sözünde durmayan, ikiyüzlü”, **telli** “nazlı, alingan, çabuk küsen”, **singil** “uyuşuk, tembel kimse”, **sinecen** 1. “hileci, düzenci 2. sinsi”, **öğüncek** “kendini ögen, övünge”, **ismik** “sessiz, utangaç, sıkılgan, az konuşan”, **dinelek** “ukalâ, kendini beğenmiş kimse”, **fisalak** “şişman olduğu halde kuvvetsiz kimse”, **sündürme** “çok uzun boylu kimse”, **solugan** “nefes darlığı çeken kimse” (Aksan, 2011, s. 145-146).

Kişileri fiziksel ve psikolojik yönleri ile betimleyen sözcükleri Türk dilinin en eski yazılı metinlerinden başlayarak tespit etmek mümkündür. Eski Türk Yazıtlarında geçen; **isrük** “sarhoş, akli başında olmayan”, **känç** “genç”, **karı**, **ödsig**, **ulug** “yaşlı”, **armakçı** “yalancı, sahtekâr, düzenbaz”, **başlıg** “mağrur, gururlu; asi dik başlı”, **batur** “yiğit, kahraman”, **bilgä** “bilge”, **inal/ inäl** “inanılır, güvenilir”, **küç**, **küçlü** “güçlü”, **kürlüg**, **täblig** “hilekâr, aldatıcı”, **säbiglig** “sevgi ve bağlılık duyulan (kişi vs.), sevgili”, **tizlig** “güçlü kuvvetli, asi dikbaşlı”; **üz** “inatçı” gibi sözcükler bu bağlamda örnek olarak verilebilir (Şirin, 2016, s. 249-256).

Karahanlı Türkçesi eserlerinden *Divanü Lûgati't-Türk*'te geçen fiziksel ve ruhsal betimleme sözcükleri olarak ise şunlar dikkat çekmektedir: **açuglug** “yumuşak huylu” 85/76, **akı** “cömert” 57/43, **bagırlık** “başkasına boyun eğmeyen” 181/155, **bagırsak** “merhametli, cömert” 251/220, **böñ** “iri ve kaba (insan)” 599/491, **çotur** “kötü huylu” 182/156, **çöküt** “kısık (kimse vb.)” 179/152, **endik** “ebleh, aptal” 65/52, **erñeyü** “altı parmaklı adam” 80/69, **erñeyü** “çok kısa boylu, iki kol boyundaki adam” 80/69, **kabartgan** “abartan (adam)” 630/525, **korklık** “korkan ve korkak (adam)” 625/521, **ögüngüçi** “kendini öven” 110/99, **ölüt** “güçten düşmüş ihtiyar” 37/24, **täl bodlug** “ince uzun, genç (kişi), genellikle kıvrak cariyeye” 513/412, **taylañ** “zarif, boyu latif, aydınlık renkli, temiz elbiseli adam” 612/506, **taylañ yiğit** “titiz ve zarif genç” 613/506, **tayuk er** “genç, zarif ve titiz adam” 517/416, **taz** “kel” 19/9, 62/48 (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2018). *Kutadgu Bilig*'de de benzer örnekler görülür: **akı** “cömert” (257), **bodı kıska** “kısık boylu”, **çirgur kişi** “cimri” (2809), **edgü kişi** “iyi insan” (345), **kirtüç kişi** “kıskanç” (194), **körklüg kişi** “güzel yüzlü” (2921), **öglüg köñül** “iyi gönüllü” (463) **silig öz** “yumuşak huylu” (2072), **yanşak** “geveze” (1028) vb. (Arat, 2007).

13. yüzyıldan 19. yüzyıla kadar kaleme alınmış 227 eserin taranması ile oluşturulmuş ve Türkçemizin zengin söz varlığını tanıklarıyla ortaya koyan *Tarama Sözlüğü*'nde de bu bağlamda çok sayıda sözcüğün kayıt altına alınmış olduğu görülmektedir: **dürük, dürük yüzlü, yüzü dürük** “abus”; **yeyni başlı, yiyni başlı** “ağır başlı olmayan”; **ağlağan** “çok ağlayan”, **dili zifir** “ağız bozuk”, **başı çalkanmış** “aklı başında olmayan”, **sol ağızlu** “aksi konuşan”, **alu** “aptal”, **oğuz** “anlaması kıt”, **kumsu** “ara bozan”, **şaltak** “arsız, katı yüzlü”, **sorudak** “asık suratlı”, **çevük, tiz** **depreşli** “atik” **abşak, apışak, apışık, apşak** “bacağı çarpık”; **kolaylu** “becerikli”, **çolpa, çulpa, emsiz, kara gönüllü, ölçüm, yalpak** “becereksiz”; **gerimli** “boyu boslu”, **süksünü düşük** “boyunu bir tarafa eğik”, **gönüllü, ıscak kanlu** “cana yakın”; **çevük** “cevval”, **arığ, arık, aruk, cura, kehlez, köse, yalınkat** “cılız”; **ağın, cıgan, cıgan, ızgar, ızkar** “cimri”; **cevmerdirak, cevmer, eligiñ, eli vergili** “cömert”; **şaltak** “çığırkan”, **esirik, esrik, esrük, uçuklu** “deli”; **pirpiri, tolaz, tulaz, uçuklu** “derbeder”; **kaşmer** “eğlendiren (herkesi güldürüp eğlendiren)”, **sayrucağı** “hasta mizaçlı”, **kulmaş** “kalleş”, **büğrü, domalaç, domaliç, gürüz, tomalaç, tomaliç** “kambur”; **bek yüzlü, berk yüzlü, yüzü berk** “katı yüzlü”; katı yürekli”; **taş bağır, yoğun gönüllü** “katı yürekli”; **kekeç, kekeği, pepeği, pepeyi** “kekeme”; **daz, dazlak, keçel, taz, tazlak** “kel”; **muza, yoğun, yumru** “kısa boylu”; **bay, çelebi, usullu** “kibar”; **bıyığı yelli, burunlu, gönüllü, kendüyi görmüş, kendüyi görücü, ofudak, ofudak burun, sorudak, sorutkan** “kibirli”; **yalpak** “pis kılıklı”, **sağ işlü** “sağlam iş yapan”, **yavuz baş** “serkeş”, **alnuk, alu, ende baş, gönüllü, mank, sañğı, sankı, seme, sere, şalga, uçuklu, uya** “serser”; **erincek, eşek eyeğülü, usañ, uya, üşengen** “tembel”; **dıkız, dıknaz, kütüz, yoğun yumru** “tıknaz”; **ağsak** “topal”, **topaç, topak** “toparлак”; **doğan burunlu** “toparлак burunlu”, **yülük** “tüysüz”, **torlak** “tüysüz oğlan”, **keleş** “pek yakışıklı”, **yaraşık, yaraşıklı, yaraşuklu** “yakışıklı”; **karı, kart, kır kişi** “yaşlı”; **karıca, karıcık, karıcuk** “yaşlı kadın”; **alp eren, batur, er, igit, keleş, koç, yürekli, yürekli** “yiğit”; **yalımı alçak** “yumuşak huylu” (Tarama Sözlüğü C. VIII, 2019).

Yazı dilimizde görülen bu zenginlik Anadolu ağızları söz konusu olduğunda daha ileri bir seviyeye çıkmaktadır. Anadolu ağızlarının kişileri çeşitli yönlerden betimlemede kullanılan sözler bakımından çok zengin bir malzeme içerdiğini söylemek yanlış olmaz. *Türkiye’de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü*'nin sadece ilk cildine bakıldığında bu türden çok sayıda sözcüğün var olduğu görülmektedir: **abahan** “tembel, uyuşuk”, **abkebe** “uygunsuz, densiz”, **abalah** “etli, tombul, şişman”, **abansız (I)** “davranışları kaba ve özensiz kimse”, **abaytı** “çirkin”, **abbak (I)** “beyaz tenli, sarışın”, **abbak (II)** “kel, saçsız”, **abdestsiz** “korkmaz, çekinmez, senli benli, saygısız”, **abeş (II)** “dönek, hileci”, **abilabut** “çirkin, gösterişsiz”, **ablak (I)** “yüz hakkında güzel, parlak, yakışıklı”, **ablak** “iri, şişman, hantal”, **abraş (I)** “çilli ve çopur yüzlü, sarı saçlı, açık renk gözlü adam; yüzü, vücudu alaca benekli, lekeli hayvan veya adam”, **abraş** “sarışın, çilli yüzlü kimse”, **acem şeytanı** “zayıf ve esmer adam”, **acımıklı** “merhametli, yufka yürekli”, **açık el** “cömert”, **adamıksız, adamlıksız, adamuksuz** “insaniyetsiz, kıymet bilmez”, **ağ pürçekli** “ihtiyar kadın”, **ağbaş** “kel, saçsız” **ağdeş** “zayıf, cılız (hayvan yavrusu veya çocuk hakkında)”, **ağdırık** “şımarık, ne oldum delisi”, **ağın** “ihtiyar, yaşlı”, **ağız kavafı (gavafı)** “geveze, çalçene”, **ağnamaksız** “anlayışsız”, **ağsak** “topal, hafifçe topallayan, aksak”, **ağüz** “beyaz yüz”, **ağzı havalı** “gururlu, kendini beyenmiş”, **ağzı yumuk** “sakin, sessiz, geçimli”, **ahlı** “duygulu, içli kimse”, **ahras, ahraz, ahres** “dilsiz, sağır ve dilsiz”, **ahu (II)** “aksakallı, saygı değer yaşlı adam”, **akbambalak, akkabak** “beyaz tenli ve etine dolgun kadın veya kız”, **akcalı** “beyaz tenli insan”, **akıdık (II)** “kararsız, iki yüzlü, sebatsız dönek”, **akpapa** “beyaz saçlı (kimse)”, **alabanı** “cömert, eli açık”, **alagır** “saçları yeni ağarmaya başlamış, kuvvetli adam”, **alagırık (I)** “kurnaz, şakacı kimse”, **alangöz** “iri gözlü”, **alaşar** “yüzü beyaz, lekeli adam”, **albah** “yuvarlak ve dolgun yüzlü”, **alınmış** “felçli, inme inmiş”, **alız, aliz** “zayıf, cılız”, **alkın** “kötürüm”, **ancıl** “obur, doymaz”, **andık(II)** “kuvvetli, iri, şişman ve tembel”, **ankur(II)** “uzun boylu, biçimsiz kimse”, **arıtkan** “çok arsız, azgın” **antaran** “iri cüsseli, sevimsiz,

şişman kimse”, **apıldak** “fazla şişman, etli”, **arasatcazısı**, [**arsatçı**] “arabozan söz taşıyan, munafık”, **arbaş** “1. eğri bacaklı 2. mavi gözlü, sarı saçlı adam”, **ardak(IV)** “ihtiyar adam”, **arık(II)**, **arek**, **argaz** “zayıf, cılız, sıska”, **asmaz** “topal”, **aşgar(I)** “3. kızıl yüzlü ve yarasa tüylü kişi”, **avsak(II)** “1. hafif topal, aksak”, **aydaş** “zayıf, cılız”, **ayde** “1. zayıf, cılız 2. çirkin, vücudu uygun olmayan”, **aynacıklı(I)** “yakışıklı”, aynaza “zayıf, cılız, çelimsiz”, **ayvaz(III)** “1. kör, bir gözü kör 2. güzel, yakışıklı, 3. saçsız, kel, 4. sağır”, **aznavur** “asık yüzlü, sinirli, sert, haşin, iriyarı”, **bağırtlakgöz** “patlak göz”, balaban (II) “1. şişman, gürbüz (kimse, çocuk)”, **baloş** “sevimli, güzel”, **banbul(I)** “1. tombul, şişman kadın veya kız. 2. güzel kadın”, **barak (I)** “1. çok kıllı insan”, **bastibacak** “kısa boylu”, **batlı** “kısa boylu, bücür, bodur”, baydır “güçlü, kuvvetli”, **bayınık** “baygın, süzgün bakışlı”, **baz (I)** “iri, büyük, gösterişli, güçlü kuvvetli”, beber “ihtiyar kadın”, bebil bebil “tombul tombul, etine dolgun”, **bedenden arık** “zayıf”, **beenesiz** “üstü başı düzgün olmayan, kılıksız”, **beribenzer (IV)** “yakışıklı”, **besge** “kansız, cansız kimse”, **besti (II)** “zayıf, cılız”, **beşil beşarat** “çok çirkin”, **bezeli (I)** “gürbüz, iri, kuvvetli, besili”, **bıdırık (II)** “sıska, çelimsiz”, **bıdık (X)** “şişman, etli ve yuvarlak yüzlü”, **bocuk (I)** “kambur, zayıf, iş yapamayan”, **bocurgat (II)** “iriyarı adam”, **bocut (II)** “kısa boylu, kötü insan” **boksalık (III)** “yassı burunlu insan”, **bottu** “kısa boylu”, **boynak**, [**boynek**, **boynik**] “boynu eğri”, **boynu yoğun** “şişman, boynu kalın”, **boynuk** “boynu kısa”, **börtük (III)** “zayıf, çelimsiz”, **bucirik** “cılız adam”, [**bunbul (II)**] “tombul, şişman kadın veya kız”, **burnaz** “büyük burunlu”, **buruç gibi** “iri ve yakışıklı”, **buruk (I)** “1. aksak, topal, eğri basan”, **büçük (I)** “çelimsiz ve zayıf çocuk”, **büğdür** “cılız, hastalıklı kimse”, **büğelez** “kamburlaşmış”, **bükdelek** “eğilip, bükülerek yürüyen”

2. Bitlis Merkez Ağzında Kişi Betimlemeleri İle İlgili Sözcükler

Bitlis merkez ağzında kişilerin fiziksel ve ruhsal yönleriyle betimlendiği çok sayıda sözcük bulunmaktadır. Yöre ağzı geçmişte çeşitli çalışmalara konu olmuşsa da kişi betimlemelerinde kullanılan sözcükler üzerine herhangi bir çalışma yapılmamıştır. Bitlis merkez ağzıyla ilgili ilk çalışma Ahmet Caferoğlu'na aittir. Caferoğlu (1995) *Anadolu İlleri ve Ağızları* adlı çalışmasında Van, Bitlis, Muş, Karaköse, Eskişehir, Bolu, Zonguldak illeri ağzlarından yaptığı derlemeleri vermiştir. Bitlis ili ve yöresinden derlenmiş metinlerin çoğunluğu Ahlat ağzına ait olmakla birlikte metinler yerel halktan derlenmiş türkü, mani, beret ve atasözleri ile yerel şairlerin şiirlerinden oluşmuştur.

Caferoğlu'nun çalışmasını Hamza Zülfikar'ın “Van Gölü Çevresi Ağızlarının Özellikleri” başlıklı makalesi takip etmiştir. Zülfikar (1978, s. 299-300) çalışmasında Bitlis il merkezi ile Ahlat'tan derlediği metinler üzerinde durarak Ahlat ile Adilcevaz ağzlarının birbirinden pek farklılık göstermediğini belirtmiş, Bitlis merkez ağzının ağız özellikleri yönünden önemli sayılabilecek derecede özellikler taşıdığını vurgulamıştır. Söz edilmesi gereken bir diğer çalışma, Fethullah Çiftçi (2014) tarafından kaleme alınmış olan “Bitlis Merkez Ağzından Derleme Sözlüğüne Katkılar” başlıklı makaledir. Çiftçi çalışmasında, Bitlis merkez ağzında kullanılan fakat *Derleme Sözlüğü*'nde yer almayan veya yer aldığı halde Bitlis kaydıyla verilmeyen söz varlıklarını, sözcük türü açısından sınıflandırarak vermiştir. Bitlis merkez ağzı söz varlığıyla ilgili olması bakımından dikkat çeken bir diğer makale ise Veysi Sevinçli'ye aittir. Sevinçli (2018), “Dede Korkut Hikâyelerinde Van Gölü Havzası Söz Varlığı” başlıklı çalışmasında Türk dili ve edebiyatı bakımından çok büyük bir öneme sahip olan Dede Korkut Hikâyeleri'nin söz varlığı ile Van Gölü havzası ağzlarının söz varlığını karşılaştırmış, Dede Korkut Hikâyeleri'nde geçen ve havza ağzlarında kullanılan sözcükleri tespit etmiştir. Çalışma Bitlis ağzında yaşayan örneklerin de verilmiş olması bakımından önemlidir.

Bitlis ağzı ile ilgili yüksek lisans ve doktora düzeyinde yapılmış çalışmalar da bulunmaktadır. Nejla Yaşurgan (2019) *Bitlis Merkez Ağzı* adlı yüksek lisans çalışmasında Bitlis merkezden ve merkeze bağlı 6 köyden derlediği metinlerdeki ses ve şekil bilgisi özelliklerini incelemiştir. Yaşurgan,

çalışmasında “Sözlük” başlığı altında, derlediği metinlerdeki yöreye özgü sözcükleri vermekle birlikte, metinler dışında derlemiş olduğu farklı sözcükleri de “Metin Dışı Derlenen Kelimeler” başlığı altında vermiştir. Engin Gökçür (2012) tarafından kaleme alınmış olan *Van Gölü Havzası Ağızları* isimli doktora çalışması Bitlis merkez ağızıyla ilgili olması bakımından burada zikredilmesi gereken bir diğer çalışmadır. Gökçür’ün çalışması Bitlis merkez ağızıyla ilgili müstakil bir çalışma olmayıp Van Gölü Havzası ağızlarıyla birlikte Bitlis merkez ağzının da ele alınıp değerlendirildiği bir çalışmadır. Bu çalışmada Van ve Bitlis illeriyle Adilcevaz, Ahlat, Erciş, Edremit, Gevaş ilçelerinden metinler derlenmiş, derlenen metinler üzerinden havza ağızlarının ses ve şekil özellikleri ortaya konulmuştur. Ayrıca çalışmanın sonunda sözlüğe yer verilmiştir.

Bitlis ağzının söz varlığıyla ilgili en güncel ve kapsamlı çalışma Hamza Zülfikar’a aittir. Zülfikar (2021, s. 27) *Bitlis Halk Ağızı ve Kültürü* adını verdiği kitabında bölgenin dil ve kültürel özelliklerini ayrıntılı bir şekilde işlemiş, söz varlığı ile ilgili tespitlerde bulunmuş, yeri geldikçe sözcüklerin kökenleri, Türkçe kelime ve eklerin yanı sıra bölge ağzında yaşayan Arapça, Farsça, Ermenice, Rumca sözcükler üzerinde durmuştur. Görüldüğü üzere Bitlis merkez ağızıyla ilgili yapılmış olan çalışmalarda genellikle metin derlemeleri yapılmış ve bu metinler üzerinden Bitlis merkez ağzının ses ve şekil bilgisi özellikleri tespit edilmeye çalışılmıştır. Bu çalışmaların sözlük kısımlarında söz varlığı unsurlarına değinilmiş olsa da yöre ağzında yaşayan pek çok sözcüğün de kayda geçmediği görülmektedir. Böyle bir durumun ortaya çıkmasının temel nedeni söz varlığıyla ilgili tespitlerde derleme metinlere bağlı kalınmış olmasıdır. Bedri Sarıca (2006, s. 2) da *Van Gölü Havzası Ağızları Sözlüğü* adlı çalışmasında bu hususa dikkat çekerek şu değerlendirmeleri yapmaktadır:

“[H]alk ağzında yaşayan birçok sözcük derleme metinlerde tespit edilmez. Derleme metinlerin ya konusu dardır ya da derlemecinin kaynak kişileri yönlendireceği konular sınırlıdır. Ölüm, kalım, evlenme ya da günlük işler anlatılırken sözcüklerin çoğu kayda girmeyecektir. Bu nedenle anadilden derleme yapanlar için ağız veya halkbilim derlemeleri iyi birer kaynak olmakla birlikte yeterli değildir.”

Bu çalışmada Bitlis merkez ağzında var olan fiziksel ve ruhsal betimleme ile ilgili söz varlığı soruşturma yöntemiyle tespit edilerek ağız çalışmalarına katkıda bulunmak amaçlanmıştır. İlgili konu alanındaki söz varlığını olabildiğince eksiksiz tespit etmek amacıyla kaynak kişilere doğrudan hedef konu alanıyla ilgili sorular sorulmuştur. Çalışmada Bitlis merkez ağzında kullanıldığı tespit edilen sözcükler “Fiziksel Betimleme İle İlgili Sözcükler” ve “Ruhsal Betimleme İle İlgili Sözcükler” başlıkları altında sınıflandırılarak verilmiştir. Tespit edilen sözcüklerin öncelikle Bitlis merkez ağzındaki anlamları verilmiş, sonrasında kökeni tespit edilebilenler hakkında açıklamalar yapılmıştır. Ayrıca sözcüklerin bağlamının daha anlaşılır olması amacıyla birer tanık cümle verilmiştir.

2.1. Fiziksel Betimleme İle İlgili Sözcükler

asortik: Sosyete, süslü. [< Fr. **assortique** ‘1. Giysilerini birbirine uygun giyen. 2. Sosyetik.’ Türkçe Sözlük, 2011: 169]

Onıñ kızleri çoğ asortiktú.

babagét: Babayiğit, iri yarı, güçlü kuvvetli. [< Fars. **baba** + T. **yiğit**] Adilcevaz ağzında da kullanılmaktadır: **babagit** “güçlü, kuvvetli (kimse)” (Sevinçli, 2019, s. 335).

Éle babagét bi herifti, bu kapidan içeri girmezdi.

balaban: Güzel alımlı. [< T. **balaban** ‘Bir cins av kuşu, şahin’ < *bala+man. (Gülensoy, I, 2007, s. 107)]

Kız görmağa gittoğ, çoğ balaban bi kızdi.

borbor: Sesi çok kalın olan kimse. [< yans. **bor**]

Ha bu borbor adem konuŖtoħçe herkes reħetsiz oldi.

cankêŖ: 1. Hastalıklara karŖı dayanıklı olan. 2. iŖ yapmaktan yorulmayan. [< Far. **cân** + Far. **-keŖ**]

Hêç yorılmaħ bîlmêdi, çoħ cankêŖ ademdi.

çilêzêr: Çok zayıf yapıda, aşırı zayıf. [< ?]

Êle zeyif çilêzêr bi gelindi.

cılgêr: Zayıf, çelimsiz. [< ?]

O arvadıñ cılgêr bi kızi vardi.

cilazok: Zayıf, ince. [< ?] Çocuk ve kadınlar için kullanılmaktadır.

Êle zeyifti, cilazok bi kızdi.

çekle: Çok zayıf, çelimsiz. [< T. **çağla** ‘Badem, kayısı, erik vb. tek çekirdekli yemiŖlerin körpeyken yenilebilen hali. (Türkçe Sözlük, 2011, s. 480)]

Ƙapınıñ yaninde çekle bi kız vardi.

çevbıloğ: Pörtlek gözlü. [< Krt. **çavbeloğ** ‘1. Patlak gözlü. 2. Deve dikenini cinsinden bir bitki.’ (İzoli, 1992, s. 87)]

O çevbılok ademdan beħsêdêdile.

çıknavur: Zayıf, çelimsiz, kısa. [< ?]

Yımaħ yê yémê gına de çıknavur gına de çıknavur.

çırbağê: Zayıf çelimsiz çocuk. [< **cırboğa** < Ar. **cerbû** ‘1. Bir tür çöl sıçanı (Dipus Caegyptius). 2. mec. Cılız, zayıf, çelimsiz çocuk.’ (Türkçe Sözlük, 2011, s. 460)]

Bi cırbağê oğli var.

çımçe kulaħ: Kepçe kulaklı. [< Far. **çömçe** ‘Tahta kepçe.’ Sözcük ağızlarda **çemçe** olarak da geçmektedir (Eren, 1999, s. 99) + T. **kulak**]

O çımçe kulaħ oğlan orede ne yapê.

coro, çoro: Yamuk ağızlı. [< ?]

Ağzi egri, coro bi ademdi.

çür: SarıŖın, beyaz tenli. [< ?]

Nasıl annetem, bêle çür bi iŖaħti.

dêlegor: İri yarı. [< ?]

Dêlegor bi adem ƘarŖıme çıħti.

dırêj: Uzun boylu. [< Krt. **dırêj** ‘Uzun.’ (İzoli, 1992, s. 129)]

Dirêj bi adem yolde beklêyêdi.

goŖto: ŖıŖman. [< Krt. **goŖt** ‘Et.’ (İzoli, 1992, s. 174)]

Ufaħken êle goŖto bi iŖaħti

gurzo: Gürbüz kimse. [< Krt. **gurz** ‘1. Eski savaşlarda demir tokmak, gürz. 2. Bağlanmış büyük ekin veya ot demetleri. 3. Buket’ (İzoli, 1992, s. 180)]

Bu gurzoyi men tanimedim, sen tanéyêsen?

hımhım: Burnundan konuşan kimse. [< yans. **hım**]

O hımhım saŋ ne annetêdi.

hort, hurt: Şişman, semiz. [< ? Hamza Zülfikar (2021, s. 481) sözcüğün Far. **horden** ‘yemek’ fiilinden ortaya çıkmış olabileceğini bildirmektedir.]

Hort bi oğlan odede otirêdi.

kakaz: Kekeme. [< Erm. **kakaz** ‘Kekemelik.’ (Radloff, 1995, s. 165)]

Kakazdi, zor konuşêdi.

kalender: Kaba, iri yapılı. [< Fars. **kalender** ‘1. Dünyadan elini eteğini çekip başıboş dolaşan (derviş), 2. Dünyadan elini eteğini çekip her şeyi hoş gören (kimse)’ (Devellioğlu, 1998, s. 485)]

Êle kalender bi herifti.

kar: Sağır. [< Far. **ker** ‘Sağır.’ (Devellioğlu, 1998, s. 508)]

Kardi, kimseyi duymêdi.

keçel: Kel. [< Far. ‘Dazlak, kel başlı (kimse)’ (Parlatır, 2014, s. 872)]

O keçel ademi tanimedim, sen oni taniyêsen?

keleküte: Şişman, iri yarı. [< ?]

Babam keleküte bi ademandan konuşêdi.

kelkele: Zayıf, ince. [< ?] Erkekler için kullanılmaktadır.

Kelkele bi herif orede oturmışti.

keremçik: Esmere ve çirkin. [< T. **kara** + ? **kemçik**]

Keremçik bi kızdı.

kerese: İri yapılı, uzun boylu. [< Krt. **qerese** ‘1 Kaldıraç, levye. 2. Mecazide iri yarı kimse, şey.’ (İzoli, 1992, s. 339)]

Êle kerese bi ademdi, elîni uzatedi tavane degerdi.

kındıl: Kısa boylu. [< ?]

Paceye taş aten bêle kındıl bi işahti.

kırboz: Saçı sakalı ağarmış kimse. [< T. **kır** + T. **boz**] Zülfikar (2021, s. 499) ‘Nefret duyulan saç ağarmış erkekler için kullanılan bir söz’ şeklinde açıklamaktadır.]

O kırboziŋ neler êtdoğuni annetem şaşersen.

kop: Eli ya da kolu olmayan. [< ?]

Karşimde eli kop bi adem otirêdi.

kotto: Kısa boylu kimse. [< ?] Adilcevaz ağzında da kullanılmaktadır: **gotdo** “boyu kısa” (Sevinçli, 2019, s. 419).

Ha bu kotto kimîŋ oğlidû.

ķuzzik: Kambur. [< Erm. **kuz / kuzik** ‘Kambur.’ (Dankoff, 1995, s. 86)]

Sırtında ķuzzigi vardi.

küşburin: Basık burunlu. [? **küş** + T. **burun**)

Bu küşburin çocuķ kimlerdandû.

lal: Dilsiz. [< Ar. **lâl** ‘Dilsiz.’ (Devellioğlu, 1998, s. 541)]

Hêç konişmedi, zannédîm laldû.

lıķçor: Kirli, pis, pasaklı kimse. [< Erm. **lêĝ+çor** ‘Çamura, pislîĝe bulanmış, pis pasaklı.’ (Zülfikar, 2021, s. 51)]

Evel aķır bêle lıķçor biridû.

mardo Uzun boylu kimse. [< ?]

Men oni gördîm, bêle mardo bi ademdi.

mıncılo: Ufak tefek kimse. [< ?]

Küçükken bêle mıncılo bi kızdı.

parav: Kocamış yaşlı kadın. [< Erm. **paşaw** ‘Yaşlı kadın.’ (Dankoff, 1995, s. 123)]

Ha bu parav arvat gına gezmaĝe gitmiş, ordan gelé herhal.

pinti: Pasaklı, kirli. [< Erm. **p’nt’** ‘Kirli, pis.’ (Dankoff, 1995, s. 148)]

Pinti bi arvatti, hêç temiz degildi.

pırço: Kıllı, tüylü kimse. [< Krt. **pirç** ‘Kıl, saç, tüy.’ (İzoli, 1992, s. 323)]

O pırço oĝlani bizîm ķomşinîĝ kızidan evlendirmişle.

ponpo: Şişman. [< ?]

Maşallah éle ponpo bi üşaçĝi vardi.

potté: Kısa boylu. [< Krt. **potik** ‘Mecazide veya argoda kıçı yere yakın kimse.’ (İzoli, 1992, s. 330)]

O potté oĝlan dünegîñ birede ne gezédi?

putebaş: Gür ve kıvrıcık saçlı. [**pute** < Far. **puşta** ‘Küçük tepe, çalı çırpı yığını, çimenlik.’ (Ertekinoglu, 2017, s. 372) + T. **baş**]

Bu putebaş kimîñ kızdû?

santorli: Süslü, havalı. [< **suntur+lu** ‘1. Yaman, adamakıllı, dehşetli. 2. hlk. Gösterişli, görkemli.’ (Türkçe Sözlük, 2011, s. 2172)]

Ha bu arvat gençloĝinde çoķ santorlidi.

şaş: Şaş gözlü. [< T. **şası**] Sözcüğün Bitlis merkez ağzında **şas/şaso/şesbês** şekillerinde kullanıldığı görülmektedir. Adilcevaz ağzında; **şeşo** “1. şası 2. ünl. (argo) şası olan kimselere yapılan hitap” (Sevinçli, 2019, s. 540).

Bu şaş adem kime baĝé éle.

şelteşülal: Üstü başı daĝınık. [< ?]

Éle şelteşülal bi adem ķarşımızde otirmişti.

tango: Süslü, şık giyinen. [< Fr. **tango** müz. ‘1. Özel ritimli bir dans 2. Bu dansın müziği 3. hlk. Aşırı bir biçimde son modaya uyararak giyinmiş (kadın)’ (Türkçe Sözlük, 2011, s. 2260)] Sadece kadınlar için kullanılmaktadır.

Gençloğında o de çoğ tangodi.

tekleüzli: Yuvarlak yüzlü. [< ? **tekle** + T. **yüz**]

O ademi hatırladım béle tekle üzli bi ademdi.

tımtıkloz: Çırlıçıplak [<?]

Éle tımtıkloz ortede kalmışle.

tıttire: Büyümüş, gelişkin (kimse). [< ?] Hamza Zülfikar (2021, s. 549) sözcüğün “uzun boylu, daha çok birini acayip bulma” durumunda kullanıldığını belirtmektedir.]

Ƨıttire kız olmuş hele de ‘eğli bi karış havadedû.

tızman: İri yarı, kaba. [< ? ‘Kocaman, kaba, zıdır.’ (Parlatır, 2014, s. 344)]

Komşinîğ bi tızman kızi vardi, oni istedile.

tijo: Kafası uzun ve sivri olan kimse. [< Far **tiz** ‘ 1. Keskin. 2. Sivri 3. Çabuk tez.’ (Kanar, 2003, s. 1555)]

Bi tijo oğlandan barambar gelmişti.

tortop: Toparlak. [< pek. **tor**+ **top**]

Ufağken tortop bi işahti.

virnehaş: Sürekli hastalanan, vücut direnci düşük olan. [< ?]

Bi virnehaş oğlan doğmuş, her zeman hestedû.

zanğbaş: Kafası büyük olan. [< ? **zank** + T. **baş**]

O zanğbaş ademi daha önce görmemiştım.

zımpo: İri yapılı (kimse). [< ?]

Kızını éle zımpo bi oğlane vérmış.

2.2. Ruhsal Betimleme İle İlgili Sözcükler

arlı: Edepli, hayâlı, hayâ sahibi. [< Ar. ‘**âr** ‘ 1. Utanma, çekinme, mahcup olma. 2. Utanılacak şey, ayıp.’ (Parlatır, 2014, s. 92) + T. **+li**]

Arlı, edepli bi kızdû.

anorlı: Kendini beğenmiş, kibirli. [< Fr. **honneur** ‘ Öz saygı, haysiyet, izzetinefis, şeref.’ (Parlatır, 2014, s. 1318) + T. **+li**] Ahlat ve Adilcevas ağızlarında da kullanıldığı görülmektedir: **anorlı** “onurlu, gururlu” (Ertekinöğlü, 2017, s. 205; Sevinçli, 2019, s. 329).

Anorlı bi ademdi, kimsedan konuşmezdi.

antér: Kocamış, yaşlı. [< Erm. **ander**]

Sen bu antérîğ yaptoğine bağ.

arrağ: Kendini beğenmiş, nazlı, şımarık. [< Erm. **aşak** ‘Utanç verici; kendini beğenmiş, nazlı, şımarık.’ (Dankoff, 1995: 21)]

Arraḵ bi ocuḫti, kimsedan bitişmezdi.

bé'ar: Arsız, utanmaz. [< Far. **bî-'ār** 'Ar ve hayâ duygusu olmayan, utanmaz.']

oḫ bé'ardû, héç bi şedan utanmez.

bébeḫt: Minnet duygusu olmayan, vefasız. [< Far. **bî-baht** 'Bahtsız, tâlihsiz.' (Devellioğlu, 1998, s. 99)]

oḫ bébeḫttû, on bermağırır mum édesen göziñe gelmez.

belengaz: Zavallı, fakir, biçare, sessiz. [< Krt. **belengaz** 'Fakir, zavallı, mutsuz.' (İzoli, 1992, s. 48)] Ahlat ve Adilcevaz ağızlarında da kullanıldığı görölmektedir: Adilcevaz ağzında **belangaz** "zavallı, çaresiz" (Sevinçli, 2019, s. 343); Ahlat ağzında **belengaz** "zavallı, gariban, boş boş gezen" (Ertekinöğlu, 2017, s. 221).

Belengaz bi ademdü, héç yüzi gülmez.

bén, beno: Avanak, şaşkın, budala. [< T. **bön** 'Ahmak, budala, şaşkın.' (Parlatır, 2014, s. 213)]

Bu bén oğlan héç bi řé anlemé.

beradayi: Elinden iş gelmeyen. [< ?] Adilcevaz ağzında da kullanılmaktadır: **beradayi** "başıboş, işe yaramaz kimse" (Sevinçli, 2019, s. 344).

Beradayi bir ademdü, sen ondan ģer bekleme.

birçi: Açgözlü. [< Krt. **birçi** 'A' İzoli, 1992, s. 67]

Ođlum sen de oḫ birçişen, istésen her řé seniñ olsun.

beşal: Aylak, işsiz güçsüz, boş gezen. [< Ar. **battâl** '1. Cesur, kahraman. 2. Pek büyük. 3. İşe yaramaz, hantal. 3. İşsiz.' (Devellioğlu, 1998, s. 73)]

Onıñ oğli de boş betalıñ tekidû.

cazû: Her şeyi bahane edip ağlayan, memnuniyetsiz, huysuz (kimse). [< Ar. **cezû** 'Sabırsız olan, aşırı sabırsızlanan (kimse) (Parlatır, 2014, s. 252)]

O kız de oḫ cazüdi, hama ađliyédi.

cino: Açıkgöz, işini bilen, cin gibi. [< Ar. **cinn** 'İns yani insandan farklı olarak görünmez bir cins yaratı, ecinni. 2. mec. Pek zeki, kavrayışlı kimse.' (Parlatır, 2014, s. 257)]

O ne cinodû, sen bılmésen.

cırtıḫ: Utanmaz. [< **cırt-ık** < yans. **cır**]

Utanmaḫ nedû bılmiz, oḫ cırtıḫ biridû.

al karın: Sürekli yemek isteği duyan, doymak bilmeyen. [< ? **al** + T. **karın**] Zülfikar, (2021, s. 401) sözcüğün anlamını "Açgözlü, doymak bilmeyen, her zaman midesini boş hissedenden (kimse)" şeklinde vermektedir.

Ne ģede al karın bi iřaḫtû, doymaḫ nedû bılmé.

atbaş: Kılıbık. [< ? at + T. baş]

atbaşırır biridû, arvadınırır sözindan héç ıḫmez.

epepo: Çok bilmiş. [< ?]

Éle bi epepodû, her şedan ģeberi var.

çırırh: Utanmaz, yırtık. [< **cır** + **ık** < yans. **cır**]

O çoğ cırırhtû, yüzünin astarı yohıtû.

çırtekal: Çevresinden utanmayan, çok gezen. [< ?] Özellikle kadınlar için kullanılmaktadır.

Bu arvat ne çırtekaldu, hêç evinde oturmé.

çirtikan: İstekleri hususunda aşırı derecede ısrarcı olan kimse. [< yans. **çır** + T. **diken**]

Çirtikanın tekidû, insane yapışdı mi kıpmé.

çızçız: Erken ağlayan, mızımız. [< yans. **çız**]

O çızçız işah herkezi rehetsız étti.

çillek: Yeme, içme konusunda çok açgözlü olan kimse. [< ?] Ahlat ağzında da kullanılmaktadır:

cillek “açgözlü” (Ertekinoğlu, 2017, s. 235).

Çillek bi ademdi, yémaği çoğ severdi.

dılq: Utanmaz, yüzsüz. [< ?]

Sen de bîlesen ki çoğ dılq biridû.

dilbaz: Konuşmasıyla karşısındakini kolayca etkileyen. [< Far. **dil-bâz** ‘Gönül eğlendiren; güzel söz söyleyen, göze hoş görünen.’ (Devellioğlu, 1998, s. 186)]

Çoğ dilbazdû, özini her yerde çabuğ kabul éttirû.

dubareci: Yalancı, dalavereci, hilekâr. [**dubaracı** < Far. **do+bâre** ‘Tavla oyununda iki zarın da iki benekli gelmesi. 2. *mec.* Oyun, hile.’ (Parlatır, 2014, s. 363) + T. **+ci**] Ahlat ve Adilcevaz ağızlarında da kullanıldığı görülmektedir: Ahlat ağzında **dubaraçi** “yalancı, hileci, dalavereci” (Ertekinoğlu, 2017, s. 267); Adilcevaz ağzında **dubaracı** “aldatan kimse” (Sevinçli, 2019, s. 381).

Bi kımsimîz vardi, çoğ dubarecidi.

‘efrut: Açık göz, işini bilen. [< Ar. **ifrit** ‘1. Doğu dünyasındaki destan, masal ve efsanelerindeki kötü ve korkunç yaratık, cin. 2. *mec.* Sevimsiz, ortalığı birbirine katan kimse.’ (Parlatır, 2014, s. 696)]

‘Efrut bi çocuhti, kimse ondan baş edemezdi.

‘evél: Avanak kimse. [< ? **aval**] Ahlat ve Adilcevaz ağızlarında da kullanıldığı görülmektedir: Ahlat ağzında **avel** “aptal” (Sarıca, 2006, s. 24); Adilcevaz ağzında **avél** “çok saf, sümsük, saflığı sersemlik derecesine varan (kimse)” (Sevinçli, 2019, s. 333).

O ‘evél oğlandan kimseye bi her gelmez.

ekebüke: Yaşından büyük sözler sarf eden kimse. [< ?]

Éle ekebüke bi işahıti, kınişende diyerdin gıra kırh yaşındedû.

endek döndek: Sözünden cayan, dönnek kimse. [< ? **endek** + ? **döndek**]

One çoğ inanme, endek döndek bi ademdu.

félci: Düzenbaz kimse. [< Ar. **fiil** ‘*mec.* Hile, hileli yollara sapma, dolap çevirme.’ (Zülfikar, 2021, s. 465) + T. **+ci**]

Félci bi arvatdû, one güven olmez.

félbaz: Hilebaz. [< Ar. **fiil** ve Far. **bâz**]

O félbaz ademdan bütün mehle acızdû.

fétbaz: Dedikoducu. [< Ar. **fitne** + Far. **bâz**] Özellikle kadınlar için kullanılmaktadır.

Fétbaz bir arvatdû, her zeman mehleyi birbirîne katé.

fırılđah, fırılđahçı: Hilekâr, güvensiz kimse. [< **fırıl-dak** < yans. **fır**]

Fırılđahın biridû, tek ayağ üstinde kırđ yalan ater.

fittos: Hoppa, oynak. [< ?]

Onıñ ne fittos oldoğuni herkes bılı.

gêj: Sersem, uyuşuk kimse. [< Erm. **giž** ‘Çılgın.’ Dankoff, 1995, s. 35]

Bu gêj ademi hardan buldız, elından heç bi iş gelme.

gevdeheram: Tembel, miskin. [< T. **gövde** + Ar. **haram**]

O gevdeheram heppi evde yaté.

havayi: Akli başında olmayan, akli havada (kimse). [< Ar. **hevâ’î** ‘1. Heva ve hevesine tabi, nefis ve şehvetine düşkün. 2. Boş, beyhude, batıl.’ (Parlatır, 2014, s. 621)] Ahlat ağzında da kullanılmaktadır: **havayi** “havalı, fiyakalı” (Ertekinöğlu, 2017, s. 298).

Bu havayi oğlane kimse kız vérméz.

hayvéran: Sorumsuz, sorumluluklarını yerine getirmeyen. [< ?]

Bu hayveran evine bi ekmek getirmez.

hesut: Kiskanç kimse. [< Ar. **hasûd** ‘Hasetçi, kiskanç, çekemeyen.’ (Devellioğlu, 1998, s. 337)]

Hesut bi arvatti, kimseniñ iyiloğuni istemezdi.

heyleci: Hile yapan, hilekâr. [< Ar. **hîle** ‘Oyun, aldatma, dubara.’ (Devellioğlu, 1998, s. 370) + T. **+ci**]

İşahken de çoğ heylecidi.

hursli: Sinirli, asabi kimse. (< Ar. **hirs** ‘1. Sonu gelmeyen istek, aşırı tutku. 2. Öfke, kızgınlık.’ (Türkçe Sözlük, 2011, s. 1094) + T. **+li**]

Her şeye kızer, çoğ hursli bi ademdû.

jahati: Becerikli, elinden iş gelen, hünerli. [< Krt. **jêhati** ‘Muktedir, elinden iş gelir, becerikli.’ (İzoli, 1992, s. 216)]

Bacımıñ gelini çoğ jahatidi, elından her iş gelürdi.

ķaburģesi ķalin: 1. Aç kalsa da kimseden bir şey beklemeyen (kimse). 2. Kendini beğenmiş, çevresiyle barışık olmayan (Zülfikar, 2021, s. 487). [< T. **kaburģa+sı** + T. **ķalin**]

ķaburģesi ķalin biridû, kimseniñ yardımını ķabul étmez.

ķırnaz: Cimri. [< Far. **ķurnâs** ‘Kolay kanmayan, başkalarını kandırmasını ve ufak tefek oyunlarla amacına ulaşmasını beceren, açıkğöz, hin.’ (Türkçe Sözlük, 2011, s. 1531)] Sözcüğün Urfa ağzında da aynı anlamda kullanıldığı görülür: **ķırnaz** “hasis, cimri” (Kürkçüoğlu, 1945, s. 122).

O ķırnaz épé pare yığmış.

ķorafehem: Anlaması kıt, idrak edemeyen. [Far. < **ķûr** “Kör” + Ar. **feh** “Anlama, anlayış, idrak.”] Adilcevaz ağzında da kullanılmaktadır: **ķora fehim** “bir olayı, durumu sezememe” (Sevinçli, 2019, s. 465).

Çoḥ korafehem bi oḡlandû.

kopuḥ: Deli dolu, saçma sapan davranışları olan. [**< kop-uk** ‘1. Kopmuş. 2. *mec.* Toplum kurallarına aldırmayan erkek, işsiz, güçsüz, serseri.’ (Türkçe Sözlük, 2011, s. 1480)]

O oḡlan deli, kopuḡırñ biridû.

kovi: Çekingen, yabani. [**< ?**] Adilcevaz ağzında da kullanılmaktadır: **ḳovi** “çekingen, utangaç” (Sevinçli, 2019, s. 465).

O de çoḥ kovidû, héç toplume ḡırmez.

kunco: İçten pazarlıklı, sinsî. [**< ?**]

Onıñ ne kunco oldoḡuni sen iyi bilüsen.

ḳurre: Kendini beğenmiş, kibirli kimse. [**< Krt. qure** ‘Gururlu, mağrur, kibirli.’ (İzoli, 1992, s. 347)]

Ḳurre bi herıfti, öziñi çoḥ begenürdi.

le’in: Muzur, yaramaz, yerinde duramayan çocuk. [**< Ar. lâin** ‘Kovulmuş, nefret kazanmış; istenilmeyen.’ (Devellioḡlu, 1998, s. 541)]

Çoḥ le’in bi işahtû, bi deḳke yerinde durmez.

lêpok: Kaypak, tutarsız, güvensiz kimse. [**< Krt. lêbok** ‘Dalkavuk, soytarı.’ (İzoli, 1992, s. 256)]

Bu lêpoge héç güvenilmez.

melür: Boynu bükük, mahzun. [**< Ar. melül** ‘1. Melalli, usanmış, bıkmış, bezmiş. 2. Mahzun.’ (Devellioḡlu, 1998, s. 610)]

Êle melür bi işahtû, başıne vır ekmegini elindan al.

mınmın: Mızımız, sürekli söylenen, memnuniyetsiz. [**< yans. mın**]

O mınmından héç bi iş yapılmez.

mırt: Pek gülmeyen, asık suratlı. [**< ?**]

Mırt bi arvatdû, héç gülmaḥ nedû bilmez.

mızevir: Fitneci, dedikoducu, arabozan. [**< Ar. muzevir** ‘Arabozan.’ (Türkçe Sözlük, 2011, s. 1740)] Adilcevaz ağzında da kullanıldığı görülmektedir: **müzevür** “arabozan” (Sevinçli, 2019, s. 488).

O muzevir herkezi birbiriñe düşman etti.

moskof: Suratsız, asık suratlı. [**< Rus. moskof** ‘1. Rus. 2. *mec.* Acımasız, zalim.’ (Türkçe Sözlük, 2011, s. 1697)]

Moskofıñ tekidû, gülmaḥ nedû bilmez.

mosture: Konuşmayan, suratı asık. [**< İt. mostra** ‘1. Bir şeyden örnek olarak göstermeye yarayan parça, örnek. 2. arg. Kişinin dış görünüşü.’ Püsküllüoḡlu, 1994, s. 746)]

Mostureye baḥ, gına geldi, baş köşeye ḳurıldı.

neḥs: Yaramaz, arsız. [**< Ar. nahs** ‘1. Uğursuzluk, yümünsüzlük. 2. Uğursuz, bahtsız.’ (Devellioḡlu, 1998, s. 799)] Özellikle çocuklar için kullanılmaktadır.

Onıñ işahleri hepi béle neḥstû.

nıkrıs: Cimri. [< Far. **nâ-kes** ‘1. Nekes, cimri, pinti 2. İnsaniyetsiz, alçak.’ (Devellioğlu, 1998, s. 801)]

Éle nıkrısdû, anesi cebîni belîne tikmiş.

pirbêj: Çok konuşan, geveze. [< Krt. **pirbêj** ‘Çok konuşan, geveze, ukala.’ (İzoli, 1992, s. 323)]

Pırpêj bi ademdi, çoğ konışêdi.

saṭtor: Çokbilmiş. [< Ar. **sāṭūr** ‘Et kesmeye, kemik kırmaya yarayan ağır ve enli bir bıçak türü.’ (Türkçe Sözlük, 2011, s. 2042)] Sadece kız ve kadınlar için kullanıldığı görülmektedir. Benzetme yoluyla keskin tabiatlı kadın ve kızlar için kullanıldığı söylenebilir.

Éle saṭtor bi kızdi kimse karşısinde konışemêdi.

sıkar: Utanmaz, yüzsüz. [< ?]

Çoğ sikardû, utanmedan yüzimize baḫê.

sil: Kaygılı, şüpheli, her işin altında bir şey arayan. [< Krt. **sil** ‘Fobi, kötü bir tarafının açığa çıkmasında doğan korku.’ (İzoli, 1992, s. 381)]

Çoğ sil biridû, hêç kimseye güvenmez.

sinece: Sinsi, içten pazarlıklı. [< T. sin-ecen] Adilcevaz ağzında da kullanılmaktadır: **sinece** “sinsi, hileci, düzensiz” (Sevinçli, 2019, s. 531).

Sen bılmezsên, çoğ sinece bi kadındû.

sukumsuz: Asık suratlı. [< ? **sukum** ve T. **+sız**]

Sukumsuzıñ tekidû, hêç bi şêdan hoşnut olmez.

sûtal: İşsiz güçsüz, aylak, serseri. [< Krt. **sûtal** ‘Baldırı çıplak, lümpen.’ (İzoli, 1992, s. 391)] Ahlat ve Adilcevaz ağzlarında da kullanılmaktadır. Ahlat ağzında **sutal** “boş boş gezen erkek” (Ertekinoğlu, 2017, s. 389); Adilcevaz ağzında **sutal** “işsiz, güçsüz, serseri” (Sevinçli, 2019, s. 536).

Seniñ ne işiñ var, o sûtal oğlanlardan?

şekkal: Çok gezen kimse. [< Krt. **şekal** ‘Eski, yırtık deri ayakkabı.’ (İzoli, 1992, s. 395)] Adilcevaz ağzında da kullanılmaktadır: **şekal mec.** “çok gezen kişi” (Sevinçli, 2019, s. 539).

Çoğ şekkaldû, evinde hêç oturmez.

şerrut: Kavgacı, şerir. [< Ar. **şirret** ‘1. Şerirlik, kötülük. 2. Geçimsiz, hırçın, huysuz, kavgacı.’ (Devellioğlu, 1998, s. 1001)] Ahlat ağzında da kullanılmaktadır: **şerut** “zararlı kişi” (Sarıca, 2006, s. 124).

Çoğ şerrutti, bütün meḫleye kan kısturêdi.

ṭacik: Çok hareketli kimse. [< ?]

Éle bi tacikdû, hızına kimse yetişemez.

ṭaral: Tembel kimse. [< ?] Ahlat ağzında; **daral** “tembel” (Sarıca, 2006, s. 47).

Ṭaral bi arvattû, sabahdan aḫşeme evde otirê hiçbi iş yapmê.

tavtavi: Ne demek istediği pek anlaşılmayan. [< ?]

Bu tavtaviniñ ne didoḫi anleşilmê.

temaħkar: Cimri, eli sıkı, küçük hesap yapan. [< Ar. **ṭama'** + Fars. **-kār** '1. Açgözlü. 2. tamahkâr, cimri.' (Devellioğlu, 1998, s. 1030)]

Çoħ temaħkardû, bi kuruş indirmez.

teşkele: [< ?] Fevri hareketler gösteren, eli ayağı birbirine karışan. (Zülfikar, 2021, s. 548).

Ne teşkele herîfsen?

tımtım: Mızımız, memnuniyetsiz, sürekli söylenen. [< yans. **tım**]

Tımtım bi ademdû, oni bi türli memnun edemezsên.

ṭirek: Huysuz, geçimsiz. [< ?]

Çoħ ṭirekdû, héç kimsedan geçinemez.

ṭırındaz: Temiz, titiz. [< Far. **ṭır-endâz** 'Ok atan.' (Parlatır, 2014, s. 1725)]

Êle ṭırındaz bi gelindi.

ṭolaz: İşsiz güçsüz, dolaşan, başıboş kimse. [< T. **tol-az** 'Başıboş, işsiz güçsüz dolaşıp duran.' Zeki Eyuboğlu (2004, s. 55) sözcüğün *tolaşmak / dolaşmak* eyleminden geldiğini, sonra gelen **-az**'ın ek olduğunu ve **ṭulaz** şeklinin bulunduğunu belirtmektedir.]

Héç bi iş yapmez, ṭolazın tekidû.

utancaħ: Utangaç. [< T. **utan-cak**] Adilcevaz ağzında da kullanılmaktadır: **utancaħ** "utangaç" (Sevinçli, 2019, s. 569).

Çoħ utancaħ bi oğlandi.

virrek: Çok konuşan, geveze. [< Krt. **virrek** 'Yalancı.' (İzoli, 1992, s. 433)]

Her zeman çoħ konişé, virrek bi ademdû.

yuħe yürekli: Yufka yürekli, çok merhametli. [< T. **yufka** + T. **yürek+li**]

Çoħ yuħe yüreklidi, êle her şeye ağlerdi.

zırtepoz: Tutarsız, lafını bilmeyen, ne dediğini bilmeyen. [< ? **zırtapoz** 'Delice iş gören, akılsız ve münasebetsiz (kimse). (Parlatır, 2014, s. 1873)]

Bu zırtepoz ceme'et içinde konişti, bizi rezil etti.

zırto: Nezaketsiz, kaba saba kimse. [< ?]

Zırtoye baħ, özini bi şé zannédé.

zırzop: Aklına eseni yapan, delişmen (kimse). [< ? **zırzop** 'Delişmen, münasebetsiz, zırlak' (Parlatır, 2014, s. 1877)]

Zırzopın biridû, ne oğından gidilê, ne erħesından.

3. Sonuç

Anadolu ağızlarında kullanılan kişi betimleyici söz varlığı unsurları üzerine, gördüğümüz kadarıyla bugüne kadar, özel bir çalışma yapılmamıştır. Derleme metinler üzerinden yapılan çalışmalar, daha çok üzerinde çalışılan ağız bölgesinin ses ve şekil bilgisi özelliklerini belirlemeye yöneliktir. Bu tür çalışmalarda sözlük kısımları olsa da derleme metinleri genellikle gelenek-görenekler, anılar, yemek tarifleri gibi belli konular çerçevesinde yapıldığından üzerinde çalışılan bölge ya da yörenin söz varlığının ortaya konulmasında güçlük çekilmektedir. Anadolu ağızları, kişilerin fiziksel ya da

ruhsal özelliklerinin ifade edilmesinde kullanılan çok zengin bir söz varlığına sahiptir. Bu çalışma ile Bitlis merkez ağızında kullanılan fiziksel ve ruhsal betimleme ile ilgili sözcükler tespit edilerek Anadolu ağızlarının bu konudaki zenginliğine dikkat çekilmek istenmiştir. Yöre ağızında kişi betimlemelerinde kullanılan çok sayıda sözcük olduğu görülmektedir. Çalışmada fiziksel betimleme ile ilgili 59, ruhsal betimleme ile ilgili ise 84 sözcük tespit edilmiştir. Bu sözcüklerin mümkün merteye kökenleri konusunda tespitler yapılmaya çalışılmıştır. Arapça, Farsça, Ermenice, Kürtçe birçok alıntı sözcüğün bölge ağızında kullanıldığı tespit edilirken bazı sözcüklerin de kökenini tespit etme imkânı olmamıştır. Bunda, özellikle pek çok sözcüğün ağızlarda ses ve şekil bakımından değişikliklere uğrayarak asıl şekillerinden uzaklaşmış olmalarının büyük bir payı vardır. Tespit edilen sözcüklerin bazılarının temel anlamlarıyla kullanıldıkları görülürken bazılarının ise anlam genişlemesine uğrayarak farklı anlamlar kazandığı görülmektedir.

Çalışmada Kullanılan Çeviri Yazı (Transkripsiyon) İşaretleri

‘e	ayınlı e
‘i	ayınlı i
è	kapalı e ünlüsü
ĩ	ı ile i arası bir ses olup daha çok ı ünlüsüne yakın telaffuz edilmektedir.
ũ	u ile o arası bir ses olup daha çok o ünlüsüne yakın telaffuz edilmektedir.
ũ	u ile ü arası bir ses olup daha çok u ünlüsüne yakın telaffuz edilmektedir.
ḥ	sızıcı art damak ünsüzü
ḥ	hırıltılı art damak ünsüzü
ḳ	art damak ünsüzü
ŋ	geniz ünsüzü
ṭ	kalın patlayıcı dil ucu diş eti ünsüzü

Kısaltmalar

Ar.	Arapça
Erm.	Ermenice
Far.	Farsça
Fr.	Fransızca
hlk.	Halk ağızında
İt.	İtalyanca
Krt.	Kürtçe
mec.	mecaz
s.	sayfa
ünl.	ünlem
yans.	yansıma
Rus.	Rusça

Kaynakça

Akar, A. (2016). Sosyal bilimlerin veri kaynağı olarak ağızlar. *Gazi Akademik Bakış*, Cilt 10, Sayı 19, 169-182.

- Aksan D. (2004). *Dilbilim ve Türkçe yazıları*. İstanbul: Multilingual yayınları.
- (2011). *Türkçenin zenginlikleri incelikleri*. Ankara: Bilgi yayınevi.
- Arat, R. R. (2007). *Kutadgu bilig I metin*. Ankara: TDK yayınları.
- Aysal, N. (Mali Müşavir). 20 Mart 2022, “*Bitlis merkez ağzında kişi betimlemelerinde kullanılan söz varlığı*” konulu görüşme.
- Aysal, S. (Emekli). 20 Mart 2022, “*Bitlis merkez ağzında kişi betimlemelerinde kullanılan söz varlığı*” konulu görüşme.
- Caferoğlu, A. (1995). *Anadolu illeri ağızlarından derlemeler (Van, Muş, Karaköse, Eskişehir, Bolu ve Zonguldak illeri ağızları)*. Ankara: TDK yayınları.
- Çiftçi, F. (2014). Bitlis merkez ağzından Derleme Sözlüğü’ne katkılar. *Anemon Muş Alpaslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 2 S. 2, 262-271.
- Dankoff, R. (1995). *Armenian loanwords in Turkish*. Wiesbaden: Harrassowitz.
- Demir, N. (2009). Ağız dokümantasyonu niçin gereklidir? *Türkiye Türkçesi Ağız Araştırmaları Çalıştayı Bildirileri*. (25-30 Mart 2008 Şanlıurfa). Ankara: TDK yayınları.
- Ercilasun, A. B., Ziyat Akkoyunlu (2018). *Kâşgarlı Mahmud dīvanû lugâti’t-Türk, (Giriş-metin-çeviri-notlar-dizin)*. Ankara: TDK yayınları.
- Erem, L. (Ev Hanımı). 20 Şubat 2022, “*Bitlis merkez ağzında kişi betimlemelerinde kullanılan söz varlığı*” konulu görüşme.
- Eren, H. (1999). *Türk dilinin etimolojik sözlüğü*. Ankara: Bizim Büro.
- Ertekinoğlu, S. (2017). *Ahlat ağzı söz varlığı*. Ankara: TDK yayınları.
- Eyuboğlu, Z. (2004). *Türk dilinin etimoloji sözlüğü*, İstanbul: Sosyal yayınları.
- Geboloğlu, G. (Memur). 10 Mart 2022, “*Bitlis merkez ağzında kişi betimlemelerinde kullanılan söz varlığı*” konulu görüşme.
- Geboloğlu, P. (Ev Hanımı). 10 Mart 2022, “*Bitlis merkez ağzında kişi betimlemelerinde kullanılan söz varlığı*” konulu görüşme.
- Gökçür, E. (2012). *Van Gölü havzası ağızları*. (Doktora Tezi, Elazığ Fırat Üniversitesi) Erişim adresi: <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>
- Gülensoy, T. (2007). *Türkiye Türkçesindeki Türkçe sözcüklerin köken bilgisi sözlüğü*, C. 1. Ankara: TDK yayınları.
- İzoli, D. (1992). *Ferheng, Kurdi Tirkî-Tirkî Kurdi*. İstanbul: Deng yayınları.
- Kanar, M. (2003). *Örneklili etimolojik Osmanlı Türkçesi sözlüğü*. İstanbul: Derin yayınları.
- Korkmaz, Z. (2007). Anadolu ve Rumeli ağızlarının dayandığı temeller. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, 2007/1. 87-110.
- Kürkçüoğlu, K. E. (1945). *Urfa ağzı*. Şanlıurfa: B. Erenler basımevi.
- Parlakpınar, İ. (Ev Hanımı). 18 Mart 2022, “*Bitlis merkez ağzında kişi betimlemelerinde kullanılan söz varlığı*” konulu görüşme.
- Parlatır, İ. (2014). *Osmanlı Türkçesi sözlüğü*. Ankara: Yargı yayınevi.
- Püsküllüoğlu, A. (1994). *Arkadaş Türkçe sözlük*. Ankara: Arkadaş yayınları.
- Sarıca B. (2006). *Van Gölü çevresi ağızları sözlüğü*. Ankara: Atlas yayınları.
- Serdar, M. T. (Öğretim Görevlisi). 05.04.2022 “*Bitlis merkez ağzında kişi betimlemelerinde kullanılan söz varlığı*” konulu görüşme.
- Sevinçli, V. (2018). Dede Korkut hikâyelerinde Van Gölü havzası söz varlığı. *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 21, S. 40. Aralık. Balıkesir.
- (2019). *Adilcevaz yöresi söz varlığı ve dil incelemesi*. İstanbul: Akademik kitaplar.
- Sır Dünder, A. N. (2021). Kütahya merkez ağzından derlenen deyimler ile ilgili bir inceleme. *Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi*, C. 5, S. 4. 2601-2627.

Şirin, H. (2016). *Eski Türk yazıtları söz varlığı incelemesi*. Ankara: TDK yayınları.

Tarama sözlüğü. (2019). Ankara: TDK yayınları.

Türkçe sözlük. (2011). Ankara: TDK yayınları.

Türkiye’de halk ağzından derleme sözlüğü. (2019). Ankara: TDK yayınları.

Yaşurğan, N. (2019). *Bitlis merkez ağzı (Giriş - inceleme - metin - sözlük)*. (Yüksek Lisans Tezi, Adıyaman Üniversitesi, Adıyaman). Erişim adresi: <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>

Zülfikar, H. (1978). Van Gölü çevresi ağzlarının özellikleri. *Ömer Asım Aksoy armağanı*, Ankara: TDK yayınları.

----- (1995). *Türkçede ses yansımaları kelimeler*. Ankara: TDK yayınları.

----- (2021). *Bitlis halk ağzı ve kültürü*. Ankara: TDK yayınları.

EXTENDED ABSTRACT

Studies on dialects are of great importance in language research. Dialects are important data sources in understanding the past and present state of our language. They not only function as a mirror reflecting the past of our language but also as a bridge connecting the present and the past with their up-to-date and lively characteristics. Therefore, dialect studies constitute an important place in diachronic and simultaneous language studies on the Turkish language. However, today, dialects are fast changing in parallel with the changing living conditions, and they are losing their basic features day by day.

Dialect studies have an important place in determining language features such as phonetics, morphology and syntax. Dialect studies have an important place in determining language features such as phonetics, morphology and syntax. Moreover, a great deal of importance is attached to those studies in terms of bearing rich information about the vocabulary. It is not correct to limit the vocabulary of Turkey Turkish only to the data of the standard language. Today, there are many vocabulary elements that are not included in the standard language but live in dialects. Among these elements, there are abstract forms of expression with expressive power that will reveal the richness of Turkish.

When the studies on vocabulary in dialects are examined, it is seen that studies on the determination of vocabulary in various conceptual fields have an important place. It can be said that the studies have concentrated on the examination of vocabulary in certain conceptual fields such as the names of animals, plants, clothing, tools and fruits in various regional dialects. On the other hand, it is seen that the person descriptive words, which can be considered important in terms of showing the richness and expressive power of Turkish with regard to vocabulary, are not the subject of much discussion. Description, in general, means designing, visualizing, telling and describing something orally or in writing. In the description, the unique features of the entities are emphasized, and it is also possible to describe the defining features of an entity with qualifying words. The description of the human being is divided into two; spiritual description and physical description. While the description of the invisible characteristics of people such as kindness, compassion, humility, hard work, pessimism, jealousy and arrogance is called spiritual description, physical description is the detailed description of the visible features such as height, weight, face shape, skin and hair color and personal characteristics of the person. In the spiritual description, the personality traits, attitudes and behaviors, thoughts, and the psychological state of the individual are described, while in the physical description, the distinctive external features of the people are depicted.

It is possible to identify the words that describe people with their physical and psychological aspects, starting from the oldest written texts of the Turkish language. It is seen that many words are used in this context, especially in Old Turkish Inscriptions, *Divanü Lügati't-Türk* and *Kutadgu Bilig*, which are among the Karahanlı Turkish works. In this context, a large number of words were recorded in the *Tarama Sözlüğü*, which was created by scanning 227 works written from the 13th to the 19th century and reveals the rich vocabulary of the Turkish language. This richness seen in our written language reaches a higher level when it comes to Anatolian dialects. When studied carefully, it is seen that Anatolian dialects contain a very rich material in terms of words used to describe people from various aspects. As far as we know, no special study has been carried out on the personal descriptive vocabulary elements used in Anatolian dialects. Studies on compiled texts are mostly aimed at determining the phonetic and morphological features of the regional dialect studied. In such studies, although there are dictionaries, compilation texts are usually made within the framework of certain subjects such as traditions, memories, and recipes. What's more, it is difficult to reveal the vocabulary of the studied region. Anatolian dialects have a very rich vocabulary used to express the physical or spiritual characteristics of people. There are many words in the central dialect of Bitlis that describe people with their physical and spiritual aspects. Although the central dialect of Bitlis has been the subject of various studies in the past, no study has been done on the words used in person descriptions.

This study aims to contribute to dialect studies by determining the vocabulary related to the physical and spiritual description in the local dialect with the investigation method. In order to fully ascertain the vocabulary in the relevant subject area, questions were asked directly to the source people about the target subject area. The identified words were classified under the headings "Words Related to Physical Description" and "Words Related to Spiritual Description". First of all, the meanings of the words in the central dialect of Bitlis were given, then explanations were made about the ones whose origins can be determined. In addition, the studied words were used in example sentences in order to make the context of the words more understandable.

As a result, this study aims to draw attention to the richness of Anatolian dialects on this subject by determining the words related to physical and spiritual descriptions used in the central dialect of Bitlis. It is seen that there are many words used in descriptions of people in the regional dialect. In the study, 59 words related to physical description and 84 words related to spiritual description were found. Establishing the origins of those words as far as possible was another concern of this study. In addition to Turkish

words, many borrowed words in Arabic, Persian, Armenian and Kurdish were found to be used in the dialect of the region, and the origin of many words could not be determined. This is due to the fact that many words have changed in terms of sound and form and have moved away from their original forms. While it is seen that some of the identified words are used with their basic meanings, some others have gained different shapes and meanings by expanding their meanings.